

О. М. Приходько,  
аспірант, Класичний приватний університет

## АНАЛІЗ РЕГУЛЮВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

*У статті автором аналізується економічна ситуація в аграрному секторі, динаміка валового виробництва сільськогосподарської продукції, рівень розвитку галузей сільського господарства.*

*The author analyses an economic situation in an agrarian sector, dynamics of gross production of agricultural goods, level of development of industries of agriculture in the article.*

*Ключові слова: виробництво, державне регулювання, сільське господарство, агропромисловий комплекс, галузь, розвиток.*

### ВСТУП

Останнім часом особливої актуальності набули проблеми забезпечення соціально-економічних гарантій сталого продовольчого забезпечення населення. Задоволення потреб у продовольстві повинне здійснюватися відносно кожної конкретної людини у місцях її проживання.

### ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Провести аналіз регулювання агропромислового виробництва.

### РЕЗУЛЬТАТИ

Під агропромисловим комплексом розуміється сукупність взаємозв'язаних галузей, що безпосередньо забезпечують відтворення кінцевого продукту з сільськогосподарського [1]. Його динамічно сталий розвиток забезпечується досягненням сталого відтворення як в АПК в цілому, так і в кожному його структурному підрозділі, і особливо в його ключовій галузі — у сільському господарстві.

Державне регулювання і підтримка сталого розвитку АПК є об'єктивною закономірністю ринкової економіки. Сам по собі ринковий механізм саморегулювання не може забезпечити не тільки розширеного, але і простого відтворення в АПК. Цю закономірність всебічно враховують у країнах, де ринкові відносини набули якнайповнішого розвитку.

Необхідність у державному регулюванні і підтримці сталості розвитку АПК в Україні на сучасному етапі значно вища, ніж у розвинених країнах. Це зумовлено природно-

кліматичними, матеріально-технічними, економічними, соціальними, історичними та іншими умовами. Природно-кліматичний потенціал для відтворення в сільському господарстві України в 2,5—3 рази менший порівняно з США, Канадою, країнами ЄС. Природно-кліматичний ризик завдає аграрному сектору України більшого збитку порівняно з більшістю розвинених країн світу.

Технічна оснащеність виробництва в сільському господарстві України також відстає від провідних країн світу. У зв'язку з цим навантаження на один трактор в Україні за останні роки становить 122 га, що вище, ніж у США, в 4,4 рази, ніж у Франції — у 10,2 рази, ніж у Німеччині — у 15,3 рази. Значно вище в Україні й технологічне навантаження на зернозбиральні комбайни, оскільки на 1 тис. га збиральної площі в Україні комбайнів у 3,8 рази менше, ніж у США і Франції; у 5 разів менше, ніж у Німеччині. При цьому необхідно враховувати, що продуктивність і якість сільськогосподарської техніки в Україні значно нижча.

До цього потрібно додати, що рівень виробництва сільськогосподарської техніки катастрофічно скоротився, тенденція зниження рівня виробництва сільськогосподарської техніки зберігалася до недавнього часу. Таким чином, без рішучого реального повороту держави до АПК, його сфера не зможе розвинути таку матеріально-технічну базу, яка забезпечила б його сталий розвиток. Такий висновок підтверджується і тим, що галузі тракторного і сіль-

ськогосподарського машинобудування значною мірою втратили свій науковий і виробничий потенціал. Більшість підприємств цієї сфери АПК не може за рахунок власних джерел збільшити виробництво до необхідних розмірів через втрату платоспроможного попиту на свою продукцію.

Диспаритет цін на засоби виробництва для села і продукцію сільськогосподарства призвів до величезних фінансових втрат сільських товаровиробників. Це разом зі скороченням виробництва за дані роки, невчасною оплатою реалізованої продукції, високими відсотками за кредит, мізерною дотацією, що надходить від держави, й іншими причинами призвело до того, що сільське господарство не має джерел не тільки для сталого розширення, але і простого відтворення.

З огляду на те, що внесення органічних добрив скоротилося в середньому по Україні більше ніж у 3 рази, а мінеральних добрив — більше ніж у 10 разів (через скорочення виробництва мінеральних добрив і поголів'я худоби, а також у зв'язку з різким подорожчанням мінеральних добрив), органічних добрив вноситься в ґрунт лише 15 % норми, мінеральних — 9 %. В окремих регіонах країни спостерігається ще більш катастрофічне становище.

Таким чином, сьогодні сільські товаровиробники не тільки не можуть забезпечити стаке відтворення родючості ґрунту, але і не мають джерел для припинення процесів її деградації.

Виробництво основних видів продукції переробної промисловості скоротилося у декілька разів. При цьому якщо в Україні переробляється 30 % реалізованої продукції, то в передових країнах світу — понад 90 %. Причому в цих країнах з однієї і тієї ж кількості сільськогосподарської сировини одержують у 3 рази більше кінцевої продукції.

Матеріально-технічна база харчової і переробної промисловості ще в дореформний період знаходилася в незадовільному стані. Значна частина (80 %) цих галузей вимагала реконструкції і технічного переозброєння. У роки реформи стан матеріально-технічної бази підприємств АПК ще більше погіршився. Істотно зменшився приріст потужностей у цій сфері. Ні бюджети регіонів, ні самі підприємства, як правило, не мають для цього коштів. Таким чином, жодна зі сфер АПК України не може під впливом стихійного ринку перейти на шлях сталого розвитку.

В аграрній сфері, яка охоплює величезну поселенську мережу, проживає 15,5 млн осіб населення, що становить 32,5% національного соціуму України [5]. Сільське життя відзначається своєрідним, а точніше — унікальним укладом, за якого се-

ляни легше, ніж мешканці міст, додають економічні та соціальні кризові явища, наслідки стихійних потрясінь тощо. Досвід і практичні навички сільських мешканців знаходять застосування в різних сферах життєдіяльності: виробничій, культурній, демографічній, природоохоронній, рекреаційній, поселенського благоустрою. Наведені характеристики суспільної важливості сільськогосподарського виробництва та аграрної сфери загалом вимагають і відповідної уваги до них з боку держави, здійснення відповідної аграрної політики. У XVIII ст. один із французьких представників класичної політекономії, глава наукової школи фізіократів Франсуа Кене стверджував, що "чистий продукт" створюється лише в сільському господарстві [2]. В Україні в останні роки ця галузь забезпечує 16 — 12 % валової доданої вартості.

Стабільне функціонування і сталий розвиток аграрної сфери АПК великою мірою зумовлюється особливостями сільськогосподарського виробництва як специфічної народного господарської галузі. В економічній літературі ці особливості характеризуються, як правило, безнаслідкового зв'язків. І нерідко лише зазначається, що в сільськогосподарському виробництві тісно переплітаються економічні, природні та біологічні процеси.

Розглядаючи питання залежності АПК, у першу чергу його аграрної сфери, від природно-кліматичних умов, слід звернути особливу увагу й на те, що на планеті відбувається загальне потепління, що зачіпає територію України. За даними Укргідрометцентру, за останні 100 років середня температура в Україні підвищилася на один градус, а в наступні 10 років очікується зростання її ще на 0,5 — 0,8 градуса. Це справить досить відчутний вплив як на окремі фази розвитку рослин, так і на тривалість загального вегетаційного періоду, а також поліпшить умови розвитку шкідників і хвороб сільськогосподарських культур.

За роки кризи в агроекосистемах порушився органічний зв'язок, взаємозалежність і взаємодоповнення рослинництва та тваринництва. Через безпрецедентне зменшення поголів'я тварин різко скоротилися обсяги органічних добрив, що надходили від нього, та внесення їх у ґрунт. У 2005 р. в сільськогосподарських підприємствах було внесено органічних добрив під сільськогосподарські культури в 15,8 разів менше, ніж у 1990 р., удобрена площа скоротилася в 10,1 разів, частка удобрених площ зменшилася в 6,0 разів, а середні норми внесення гною на 1 га посівів знизилися з 8,6 т у 1990 р. до 0,8 т в 2005 р [5].

При цьому слід мати на увазі, що

переважна більшість посівних площ залишається зовсім не угноєною. Корисність же гною для рослин, підтримання родючості ґрунтів та їх структури доказів не потребує. Поживна здатність мінеральних добрив не викликає сумнівів, про що свідчить світова практика. Однак ще відсутня однозначна відповідь про їх повну безпечність для тварин, що споживають рослинні корми, а відтак — і для людей, що вживають такі продукти рослинного й тваринного походження.

До 90-х років минулого століття в розвитку аграрної сфери АПК України спостерігалася більш-менш стабільна динаміка, за винятком окремих несприятливих років. Тут вироблялася достатня кількість зернових культур, а валовий збір цукрових буряків давав можливість виробляти цукор у таких обсягах, які забезпечували потреби практично усіх республік колишнього Союзу. Галузь же тваринництва, хоча й була низькорентабельною, а в окремі роки навіть збитковою, забезпечувала в основному потреби в м'ясо-молочній продукції. Причому значно краще, ніж тепер. До речі, до 1990 р. Україна посідала друге місце серед колишніх радянських республік щодо поставок сільськогосподарської продукції і готового продовольства до загальносоюзних фондів, а по цукру — перше.

Глибоку кризову ситуацію в аграрному секторі зумовили такі причини макроекономічного рівня: недосконалість фінансово-кредитної системи; несвоєчасні розрахунки держави із сільськогосподарськими товаровиробниками за продукцію, що знецінювало одержані ними кошти під дією інфляції; недостатнє застосування можливих засобів впливу на прояви монополістичного диктату з боку переробних підприємств; ціновий диспаритет щодо аграрного сектора економіки "на вході" та "на виході". Передчасним потрібно вважати й послаблення державного управління переробними галузями промисловості, що знаходилися в державній власності. [3].

Звичайно, криза економіки загалом та АПК зокрема значною мірою зумовила обвальне падіння реальних доходів переважної більшості населення. Катастрофічне зниження купівельної спроможності громадян зробило недоступними для них багато видів продовольства, насамперед м'ясо-молочної продукції. Зменшилися загальні рівні споживання основних продуктів харчування за винятком картоплі та овочів. Так, у 2005 р. споживання м'яса і м'ясопродуктів в Україні в середньому на 1 мешканця порівняно з 1990 р. скоротилося в 1,8 разів (з 68 кг на рік до

38 кг), а молока та молокопродуктів — в 1,7 разів (з 373 кг до 226 кг) [5].

Економічна і фінансова ситуація в аграрному секторі погіршилася внаслідок розладу інтеграційних зв'язків між сільським господарством і переробними галузями АПК. Це пояснюється недосконалістю економічного механізму взаємовідносин між партнерами з виробництва та реалізації продовольчих товарів, який сформувався у дореформений період. У такому механізмі відображалися усі недоліки планово-адміністративної системи економіки; він не допускав, бодай, найменших відхилень від централізовано встановлених правил поведінки в економічному середовищі. Сільськогосподарські підприємства зобов'язані були постачати вироблену ними сировину конкретно визначеним переробним підприємствам за твердими державними закупівельними цінами. Переробні підприємства, у свою чергу, не мали права на пошук інших, окрім прикріплених до них, поставальників сировини і збували власну продукцію за встановленими державою цінами і визначеними каналами реалізації. Однак переробні підприємства знаходилися у дещо вигіднішому фінансово-економічному становищі. Вони були у власності держави, що сприяла їх прибутковій діяльності. У встановлених зонах поставок сировини переробні підприємства займали монополісну позицію і тому диктували поставальникам свої умови щодо обсягів, якості і термінів поставок.

В останні роки господарства населення відіграють основну роль у виробництві сільськогосподарської продукції, особливо м'яса, молока, картоплі та овочів. Їх частка в загальному виробництві сільськогосподарської продукції зростає з 27,5 % в 1990 р. до 62,0 % у 2000 р. і 66,0 % у 2003 р., у т. ч. продукції рослинництва відповідно з 21,3 до 54,4 і 61,5 % і продукції тваринництва — з 33,8 до 73,6 і 72,2 % [5].

Якщо проаналізувати абсолютні величини, то видно, що зростання виробництва в господарствах населення поки що не компенсує втрат у сільськогосподарських підприємствах. У 2005 р. порівняно з 1995 р. обсяг валової продукції у сільськогосподарських підприємствах зменшився на 56898 млн грн.; у господарствах населення збільшення становило 7705 млн грн., що в 7,3 рази менше. Коли ж сільськогосподарські підприємства досягнуть рівня продуктивності хоча б 1995 р., то вони зможуть знову зайняти панівне становище у валовому виробництві сільськогосподарської продукції.

Незаперечним фактом є те, що великі спеціалізовані сільськогосподарські підприємства з відпрацьованим, високотехнологічним вироб-



**Таблиця 1. Динаміка обсягів валового виробництва сільськогосподарської продукції в Україні, млн грн.**

| Категорії господарств             | Роки  |       |       |       |       | У % до 1995 р. |         |
|-----------------------------------|-------|-------|-------|-------|-------|----------------|---------|
|                                   | 1995  | 2000  | 2002  | 2003  | 2005  | 2000 р.        | 2005 р. |
| Усі категорії господарств         | 67817 | 55690 | 62106 | 55267 | 66257 | 59,5           | 52,9    |
| Сільськогосподарські підприємства | 37364 | 21151 | 24940 | 18783 | 26327 | 33,0           | 24,8    |
| Господарства населення            | 30453 | 34539 | 37166 | 36484 | 39930 | 129,1          | 126,8   |

ництвом зерна, цукрових буряків, соняшника, льону, у птахівничій галузі нині не мають альтернативи. Потрібно погодитися із дослідниками, які ґрунтовно проаналізували результати розвитку обох ланок аграрного сектора, з висновком, що великі аграрні підприємства мають і великі потенційні виробничі та технологічні переваги, а досягнення приватного сектора на нинішньому етапі пояснюються його історично зумовленою адаптивністю до ринкових умов [4].

Щодо виробництва валової аграрної продукції всіма категоріями господарств на одну особу населення, то за останні роки, коли почалося зростання, поки що не вдалося досягти показника навіть 1995 р. Показники 2005 р. є не характерними для порівняння з огляду на надто низьку врожайність сільськогосподарських культур, особливо зернових (їх врожайність становила лише 28,3 ц, а валовий збір — 41,8 млн т). Однак показники попередніх років також не дають підстав для висновку про їх стабілізацію, а тим більше про прогресивні зрушення. Правда, в 2005 р. в Україні зібрано рекордний після 1990 р. валовий збір зернових культур [5]. Проте й це не означає, що в аграрній сфері АПК досягнуто певної стабілізації чи прогресу, особливо в сільськогосподарських підприємствах.

Надзвичайно гострою залишається ситуація в тваринництві, зокрема в тих же сільськогосподарських підприємствах. Галузь за кількістю поголів'я тварин і виробництвом тваринницької продукції практично наближається до занепаду. Відбулося безпрецедентне, а точніше катастрофічне зменшення чисельності поголів'я всіх видів тварин. Деяке збільшення їх у господарствах населення не компенсує втрат у великих сільськогосподарських підприємствах. Причому різке скорочення поголів'я тварин у сільськогосподарських підприємствах має місце в усіх без винятку регіонах та областях, а відтак, продовжує зменшуватися виробництво тваринницької продукції, у першу чергу, м'яса та молока. Все це не лише створює значні проблеми на внутрішньому агропродовольчому ринку та у харчопереробній промисловості, а й зумовлює дестабілізацію економічної, соціальної та еко-

логічної ситуації в сільському господарстві.

Найголовнішою проблемою, що дестабілізує ситуацію в аграрній сфері АПК, слід вважати низьку ефективність виробництв більшості видів продукції у сільськогосподарських підприємствах. Найвищий рівень рентабельності забезпечується на вирощуванні насіння соняшника: починаючи з 2001 р. — понад 60 %, а в 2002 р. — 78 %, хоча це значно менше показника 1995 р., який становив 236 %. Рівень рентабельності виробництва зерна не має стабільної тенденції, хоча загалом є задовільним: у 2000 р. — 65 %, у 2001 р. — 43 %, у 2002 р. — 19 % і в 2005 р. — 46 %. Проте рівень 1995 р., який становив 275 %, є в нинішніх умовах практично недосяжним. Дуже низькою є окупність витрат на вирощуванні цукрових буряків. Це 6 % у 2000 і 2005 роках, 1,5 % у 2001 р. і збитковість 8,6 % у 2002 р [5].

Загалом же, рівні рентабельності виробництва в сільськогосподарських підприємствах за всіма видами діяльності в останні роки були досить низькими: у 2000 р. — 9,0 %, 2001 р. — 5,0 %, а в 2002 р. виробництво було вже збитковим — рівень збитковості 1,9 %, а в 2005 р. — 0,03 % [5].

З огляду на зазначене слід констатувати, що Україна ще не досягла належного рівня продовольчої безпеки. Як обсяги споживання, так і енергетичний вміст добових раціонів харчування недостатні для гарантованого підтримання здоров'я та працездатності її населення, а відтак — і для відтворення трудового потенціалу суспільства. Ситуація значною мірою пов'язана з невисокими доходами переважної більшості сімей, їх низькою платоспроможністю.

## ВИСНОВКИ

Економічна і фінансова ситуація в аграрному секторі погіршилася внаслідок розладу інтеграційних зв'язків між сільським господарством і переробними галузями АПК. Україна ще не досягла належного рівня продовольчої безпеки. Як обсяги споживання, так і енергетичний вміст добових раціонів харчування недостатні для гарантованого підтримання здоров'я та працездатності її населення, а відтак — і для відтворення трудо-

вого потенціалу суспільства. Ситуація значною мірою пов'язана з невисокими доходами переважної більшості сімей, їх низькою платоспроможністю.

Без радикального підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств усіх форм власності й організації виробництва, їх цілеспрямованої соціально-економічної та еколого спрямованої реструктуризації на основі удосконалення ринкових відносин неможливо домогтися переведення регіональних АПК на модель сталого розвитку і динамічного зростання останніх. Цілком очевидно, що державна аграрна політика має бути підпорядкована не частковій чи тимчасовій підтримці розвитку окремих ланок аграрної сфери, а спрямована на здійснення системних перетворень у ній.

Стратегічною метою та поточними цілями сталого функціонування національного і регіональних АПК є стабільне та постійне забезпечення вітчизняного продовольчого ринку необхідними обсягами продуктів харчування згідно з попитом. Відтак, продовольча безпека гарантує захищеність населення від недоїдання, а тим більше — від голоду. Це визнається наявністю в державі необхідних у часовому та територіальному параметрах продовольчих фондів, спеціальних запасів і резервів продуктів харчування.

Переведення національного і регіональних АПК на принципи сталого розвитку неможливе без відповідного вирішення соціальних та екологічних проблем. Тому край необхідними і першочерговими мають стати завдання щодо пришвидшеного соціального розвитку й екологічно спрямованої трансформації сільських поселень і територій.

## Література:

1. Государственное регулирование рыночной экономики: учебник для вузов / Под общей ред. Н.А. Волгина. — М.: ОАО "НИО "Экономика", 2000. — 735 с.
2. Каденська М.Ю. Трансформування аграрно-промислового виробництва і державне регулювання / Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. — К.: ІАЕ УААН, 2001. — С. 214—221.
3. Лукінов І.І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / Відп. ред. Гець В.М. — К.: Ін-т екон. НАН України, 1997. — 456 с.
4. Пасхавер Б.Й. Продовольча доступність // Економіка України. — 2001. — № 6. — С. 72.
5. Статистичний щорічник "Сільське господарство України" за 2005 рік / Держкомстат України: Під керівництвом Ю.М. Остапчука. — К., 2006. — 340 с.

Стаття надійшла до редакції 16.07.2009 р.